

Мельничук Алла
м. Ковель,
Муранова Наталія
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто проблему профорієнтаційної роботи у загальноосвітній школі. З'ясовано зміст поняття професійна орієнтація та її етапи. Охарактеризовано зміст і напрями роботи з профорієнтації у молодшій, середній та старшій школі, визначено її головні завдання. Підкреслена роль учителя у виборі профілю навчання і сфери професійної діяльності учнів. Визначено методи профорієнтаційної роботи для активізації самовизначення школярів. Проаналізовано особливості розвитку професійного інтересу та мотивації до вивчення дисциплін у системі доуніверситетської підготовки у вищому технічному навчальному закладі. Підкреслено необхідність здійснення профорієнтаційної роботи у взаємозв'язку «учень-вчитель-батьки».

Ключові слова: професійна орієнтація, профорієнтаційна робота, вибір професії, професійний інтерес, мотивація, середня школа, вища школа, допрофільна підготовка, доуніверситетська підготовка.

The paper is devoted to the issue of career-guidance activities in the secondary school. The concept of career guidance is explained and its stages are established. The content and divisions of career-guidance activities in junior, medium, and senior classes have been described, and the main task of such activities have been defined. The teacher's role in choosing both the specialization of studies and the field of the pupils' professional activities is pointed out. Methods of career-guidance activities aimed at pupils' self-determination stimulation have been defined. Some special features of the development of professional interest and motivation for learning academic disciplines within the system of pre-university training at a technical university have been analyzed. It is underlined the role of a teacher in creating optimal conditions for the successful development of individual skills, identifying aptitudes, inclinations, assistance in self – determination – first in choosing the profile of study, and then in the choice of professional field. Methods of career guidance for

students' self-activation have been defined. The need for career-guidance activities in the system "pupil-teacher-parents" has been emphasized.

Keywords: *career guidance, career-guidance activities, choosing a profession, professional interest, motivation, secondary school, higher school, comprehensive training, pre-university training.*

«Щоб люди знаходили щастя в своїй роботі, необхідно три умови: робота має бути їм під силу, вона не має бути такою, що виснажує, і її повинен супроводити успіх» (Дж. Реськін)

Вибір професії – один з головних життєвих виборів, що здійснюються людиною в юнацькому віці. Не так вже і просто визначитися із власним майбутнім. Сьогодні світ професій різноманітний і широкий. І знайти своє особисте місце в ньому, бути впевним у собі, стати справжнім професіоналом – процес довготривалий, що вимагає від кожної людини неабияких зусиль, енергії, часу і неабияких матеріальних ресурсів. Тільки правильний вибір професії дозволяє реалізувати власний потенціал, уникнути розчарування, захистити себе і свою сім'ю від постійного заощадження коштів і невпевненості в завтрашньому дні. Який вибір професії можна вважати правильним? По-перше, майбутня професія має приносити неабияке моральне і матеріальне задоволення. По-друге, потрібно досконало оволодіти необхідними професійними якостями, такими як: інтелектуальні, фізичні, психологічні. По-третє, обрана професія повинна мати попит відповідно з урахуванням ринку праці. Вибір професії, як і будь-яка справа, починається з постановки власної цілі. Вони мають бути забезпечені внутрішніми ресурсами, а саме: особистими особливостями, схильностями, здібностями, професійно важливими якостями, а не зовнішніми, таким як: гроші, зв'язки, випадок, і реалістичними, тобто співвіднесеними з власними можливостями.

Вимоги сучасного виробництва до рівня професійної підготовленості кадрів в ще більшій, ніж раніше, мірі актуалізують проблеми професійної орієнтації учнівської молоді, оскільки професійні наміри значної частини випускників здебільшого не відповідають кадровим потребам народного господарства чи виробництва. Підготовка до вибору професії важлива ще і тому, що

вона є невід'ємною частиною багатостороннього і гармонійного розвитку особистості, і її слід розглядати в єдності і взаємодії з етичним, трудовим, інтелектуальним, політичним, естетичним і фізичним вдосконаленням особистості, тобто усією системою навчально-виховного процесу. Таким чином, можна зробити висновок, що профорієнтація є важливим моментом як в розвитку кожної людини, так і у функціонуванні суспільства в цілому.

Професійна орієнтація – це система науково-практичної діяльності загальноосвітнього навчального закладу, низки інших суспільних інститутів, метою яких є професійне самовизначення учнів, що відповідає індивідуальним особливостям кожної особистості й потребам суспільства в кадрах [1, с. 95].

Тому профорієнтація молоді за своєю суттю є не лише проблемою педагогічною, але й суспільною. Суть профорієнтації як суспільної проблеми виявляється в необхідності подолання протиріччя між об'єктивно існуючими потребами ринку праці в збалансованій структурі кадрів і неадекватними суб'єктивними професійними прагненнями молоді, що традиційно склалися. У зв'язку з цим величезна увага в загальноосвітній школі приділяється проведенню цілеспрямованої профорієнтації серед учнів, що повинна спиратися на глибоке знання профорієнтаційної роботи як системи з урахуванням основних її складових (професійна інформація, професійна консультація, професійна діагностика, професійний відбір, професійна адаптація), що визначають формування потреб, професійних намірів і готовності особистості до праці. Сьогодні професійній орієнтації у навчальному закладі відводиться нова роль – це створення необхідних умов для педагогічної і психолого-педагогічної підтримки молоді в її професійному самовизначенні, допомозі у виявленні професійних інтересів, схильностей, визначення реальних можливостей в оволодінні тієї або іншої професії, успішній соціалізації в суспільстві і активній адаптації відповідно ринку праці. У зв'язку з цим істотно зростає значення допрофільної підготовки і профільного навчання, де професійна орієнтація є одним з важливих компонентів.

Професійна орієнтація учнівської молоді включає чотири основні складові: *професійна освіта* (надання молоді інформації про різноманітність професій і спеціальностей, навчальні установи, можливості професійної кар'єри); *професійне консультування* з питань вибору професії, працевлаштування, можливостей здобування

відповідної освіти; *професійне виховання* (формування у молоді працьовитості, працездатності, професійної відповідальності, розвиток професійних здібностей); *професійний розвиток* особи і підтримку професійної кар'єри, включаючи зміну професії і професійну перепідготовку.

Охарактеризуємо зміст *профорієнтаційної роботи* в загальноосвітньому навчальному закладі (ЗНЗ) за чотирма етапами:

– I-й (1–4 кл.) – здійснюється розвиток інтересу до навчально-пізнавальної діяльності, заснованої на практичному орієнтуванні про різні її види, у тому числі соціальну, трудову, ігрову, дослідницьку; поступове розширення уявлень про світ професійної праці;

– II-й (5–7 кл.) – забезпечується розвиток у школярів особистого сенсу в набутті пізнавального досвіду і інтересу до професійної діяльності; уявлення про власні інтереси і можливості;

– III-й (8–9 кл.) – проводиться групове консультування з метою виявлення і формування адекватного ухвалення рішення про вибір профілю навчання; відбувається процес професійного самопізнання;

– IV-й (10–11 кл.) – відбувається корекція професійних планів, оцінка готовності до вибраної професійної діяльності.

Доцільно проводити роботу з учнями у такий спосіб як: тестування і анкетування учнів; консультації з вибору профілю навчання (індивідуальні та групові); розширення знань в рамках шкільних предметів («Технології» 5–7 кл., «Інформатика» 7–11 кл. та ін.); організація і проведення екскурсій до вищих навчальних закладів (ВНЗ), закладів професійно-технічної освіти (ЗІТГО), на підприємства, до різних установ; відвідування вузів у дні відкритих дверей.

У молодших (1–4 кл.) профробота здійснюється шляхом трудового виховання учнів, що направлено, в основному, на формування практичних умінь і елементарних уявлень про працю дорослих, виховання інтересу до професій і результатів праці. Актуальними напрямками такої роботи є: розширення і збагачення уявлень школярів про світ, в якому вони живуть, у тому числі, світу людей; формування елементарних уявлень про суспільну значущість тієї або іншої професії; виховання шанобливого ставлення до праці дорослих, дбайливого відношення до продуктів праці. На нашу думку,

дані напрями реалізуються у видах дитячої діяльності (іграх, спілкуванні, виконанні фізичних вправ); у процесі організованих педагогічними працівниками формах роботи: заняттях, екскурсіях, святах, розвагах тощо. Так, у сюжетно-рольових і режисерських іграх учні відображають свої уявлення про професії, з представниками яких зустрічаються в повсякденному житті (лікар, продавець, перукар, будівельник і т. ін.). У процесі ігор у дітей формуються елементарні уявлення про професійні обов'язки (лікар лікує, дворник прибирає, перукар стриже, будівельник будує тощо), необхідні інструменти (шприц, молоток, пила, ножиці та ін.), елементи спецодежугу представників відповідної професії (каска, білий халат і т. ін.). Імітація трудових дій, операцій може мати місце в театралізованих іграх. У процесі організованої педагогом образотворчої діяльності вихованці можуть отримати елементарні уявлення про професію художника, скульптора, дизайнера, модельєра, а також про представників інших професій.

На II етапі (5–7 кл.) в системі загальної середньої освіти в учнів формується позитивне відношення до праці; розкривається важливість і необхідність її для суспільства; формується потреба бути корисним людям; формуються ціннісні орієнтації, мотивація самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю.

Так, III (8–9 кл.) і IV етап (10–11 кл.) передбачає вивчення наукових основ вибору професії; класифікаційних ознак професії, вимог професій до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору професії; розвитку індивідуальних професійно важливих якостей, формування уміння співставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; консультування щодо вибору професії та навчання у навчальному закладі [2].

Важливо відзначити роль учителя, що полягає в створенні оптимальних умов для успішного розвитку індивідуальних здібностей, виявленні нахилів, задатків, допомоги в самовизначенні – спочатку у виборі профілю навчання, а потім і у виборі сфери професійної діяльності. Саме тому, у загальноосвітній школі I–III ступенів № 10 м. Ковеля Волинської області започатковано роботу гуртків для учнів 5–11 кл.: «Краєзнавчий обрій», «Художнє слово», «Юний журналіст», «Екологічна варта», «Столяри-конструктори»,

«Музейна справа», «Школа безпеки», «Захисник Вітчизни», «Влучний стрілець», правознавчий клуб «Lex», спортивні клуби «Вікторія», «Барвінчата», «Здоров'ятко», секція волейболу «Соколята», вокальні групи «Дивограй», «Дударики», хор «Світлячок». Учні відвідують факультативи та курси за вибором з усіх предметів навчальної програми.

Допрофільна підготовка – це система психологічної, педагогічної, інформаційної й організаційної діяльності, що сприяє самовизначенню учнів відповідно профілів подальшого навчання і сфери професійної діяльності [3, с. 120]. Вона запроваджується, у своїй більшості, в старшій школі.

Відповідно до Концепції профільного навчання у старшій школі (2013), допрофільна підготовка здійснюється у 8–11-х кл. з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання в старшій школі [4, с. 12]. З 2003 р. у загальноосвітній школі I–III ступенів № 10 м. Ковеля Волинської області організовано класи математичного профілю.

Серед актуальних напрямів профорієнтаційної роботи ЗНЗ можна визначити такі як:

- реалізація ідей різнорівневого навчання, факультативних занять і занять за інтересами;
- формування в учнів позитивного ставлення до робочих професій і бажання їх отримати;
- організація суспільно корисної праці і трудової практики;
- взаємодія з організаціями і підприємствами різних галузей економіки;
- встановлення і реалізація взаємозв'язку навчальних предметів з професійним середовищем;
- комплексна підтримка профорієнтації учнів старших класів;
- використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі;
- проведення профорієнтаційних заходів у позаурочний час;
- робота з батьками.

У освітньому процесі взаємозв'язок навчальних предметів з професійним середовищем передбачає дотримання таких етапів роботи вчителя-предметника як:

- виділення в програмному матеріалі тем, у виклад яких доцільно включити матеріал профорієнтаційного змісту;

– визначення спеціальних форм навчання при розгляді певного програмного матеріалу (ділова гра, дискусія, екскурсія на виробництво), найбільш відповідної змісту тієї або іншої теми;

– добір наочних матеріалів і посібників.

У навчально-виховному процесі вчитель повинен ставити і вирішувати такі завдання з профорієнтації як:

– знайомство учнів з різними професіями, розкриття їх соціальних, економічних і психологічних особливостей;

– інформування учнів про шляхи здобуття обраних професій, про ВНЗ та ЗПТО, профільні предмети у ЗНЗ та фахові дисципліни у ВНЗ, терміни навчання, перспективи подальшого професійного зростання;

– поглиблення уявлень про особливості різних видів професійної діяльності;

– формування професійних інтересів, стійкої соціально-трудової компетенції і мотивованих професійних намірів, що базуються на знанні свого внутрішнього світу, а також на соціально-економічних потребах суспільства [5, с. 23].

Постановка питання про професійну орієнтацію учнів старших класів безпосередньо пов'язана з їх підготовкою до вступу у ВНЗ: і вдало вирішується у взаємозв'язку «ЗНЗ – доуніверситетська підготовка (ДП) – ВНЗ». Важливу роль при цьому відіграє *формування позитивної мотивації* до вивчення дисциплін при ВНЗ із *формуванням інтересу до професій*, що можна здобути в ньому.

Вчений С. Загребельний трактує інтерес до професії як пізнавальну форму спрямованості особистості на певний вид або рід професійної діяльності, що формується поетапно як розвиток загальносоціального інтересу, інтересу до сфери діяльності і професійного інтересу [6, с. 7–8]. У зв'язку з цим, спрямованість особистості на здобуття професії у ВНЗ має ґрунтуватися на стійкому інтересі до вивчення дисциплін у процесі її професійної підготовки.

Так, нами дотримано думки, що *мотиваційна сфера підготовки до навчання у ВНЗ* містить такі основні компоненти як: мотивацію самовизначення і підготовки до дорослого самостійного життя, що в найближчі 4–6 років відбуватиметься в умовах навчання у ВНЗ; мотивацію до здобуття професії, що надасть можливість конкурувати на ринку праці й будувати успішну кар'єру; мотивацію до здійснення самостійної пошукової і науково-дослідної діяльності, що має

особливо важливе значення для учнів під час вивчення предметів природничо-математичного циклу [С. 142–143].

Пізнавальний інтерес у старшому шкільному віці, як визначають дослідники (С. Величко, О. Кузьменко, Н. Житеньова, І. Ланіна та ін.), пов'язаний з вибіркоким ставленням до кількох чи навіть одного предмета.

Мотивами при цьому можуть виступати: прагнення успішно завершити навчання (що виявляється у зацікавленості до всіх навчальних дисциплін), загальний інтерес до їх вивчення, поєднаний із вибіркоким інтересом до окремих дисциплін, що доведеться складати під час вступу або від яких залежить загальний підсумок успішності. Так, слід відмітити, що значущим для підготовки з фізики і математики є те, що: в цьому віці формується індивідуальний стиль розумової діяльності; активно виявляє себе здатність до теоретизування; розвивається абстрактне мислення, причому більш плідотно, аніж конкретне; зростає обсяг уваги і пам'яті, формується здатність переключатися з одного пізнавального об'єкта на інший; ставлення до фізики і математики стає залежним переважно від особистісно-професійної спрямованості, а не від ставлення до вчителя [8].

Загалом *мотивація вибору професії* як важливого етапу життя кожної людини є предметом наукових інтересів великої кількості дослідників у науковій і освітній галузі, зокрема Л. Божович, Н. Глузмана, В. Дружиніна, С. Занюка, А. Маслоу, Х. Хекхаузена та ін.

На думку Л. Виготського, вибір професії визначає не лише сферу трудової діяльності, а й життєвої дороги, соціальної позиції та сфери особистісної реалізації; тому для його успішного здійснення необхідним є аналіз майбутньої професійної діяльності і власних здібностей, інтересів, мотивів [9, с. 266–267].

Нами була проаналізована система мотивів до вивчення фізики і математики в процесі ДПІ за результатами опитування випускників. Участь в опитуванні взяли слухачі підготовчих курсів (ПК) Національного авіаційного університету (НАУ), інших ВНЗ та учні ЗНЗ як м. Києва, так і регіонів України. Проведене нею дослідження мотивації учнів, які мають профільну ДПІ, підтвердило представлену тенденцію, що упевнено обрали майбутню професію 42,47 % респондентів; близько половини з них (45,66 %) схиляються до

вибору певної професії. Різниця (Δ) у чітко окресленій упевненості в професійному виборі між слухачами підготовчих курсів і випускниками ЗНЗ становить $\Delta = 4,4\%$. Одержані дані (88,13%) засвідчили, що ДП сприяє усвідомленому вибору слухачами майбутньої професійної діяльності [7, С. 244–253].

Найбільша кількість слухачів ПК – 33,44% – основним напрямом подальшої професійної підготовки обрали природничі й точні науки, як-от: математика, інформатика, фізика, хімія, біологія, географія, а в ЗНЗ – тільки 29,69% ($\Delta = 3,75\%$). Автор дослідження пов'язує одержані дані з активною технологізацією сучасного суспільства і, відповідно, зі зростанням інтересу до високотехнічних спеціальностей. По 16,44% серед респондентів ПК обрали такий напрям підготовки, як соціально-політичний (економіка, соціологія, право, психологія, історія), а в ЗНЗ – 28,23%. Сферу бізнесу і менеджменту обрали на ПК 12,42%, а в ЗНЗ – 16,58%. Переважна більшість опитаних учнів ЗНЗ (58,47%) відвідують ПК до вступу до ВНЗ, що свідчить про усвідомлення ними їх доцільності. Крім того, одержані результати вказують, що процес навчання у ЗНЗ не завжди задовольняє потреби учнів і їх батьків у рівні підготовки з певних предметів. Тобто усвідомленість вибору і мотиву навчання у ВНЗ підтримується інтенсивним набуттям слухачами знань і вмінь поза системою середньої освіти та ДП.

Отже, у процесі ДП необхідна психологічна і педагогічна підтримка, спрямована на підвищення мотивації щодо вибору професії і професійного навчання відповідно до власних інтересів і здібностей учнів для підвищення ефективності їх навчання і подальшої професійної самореалізації.

Варто зазначити, що необхідні професійні якості опитані оцінили найвище (51,99%). Важливого значення вони надають місцю здобуття вищої освіти (44,24%); результати також свідчать, що суб'єкти ДП потребують такої вищої технічної освіти, яка стала б передумовою формування якостей висококваліфікованого фахівця. Так, 41,60% респондентів вивчають потреби ринку праці, пов'язані з подальшими перспективами їх працевлаштування.

Опитування також продемонструвало, що результати складання ЗНО випускниками, які пройшли ДП, щільно корелюють з результатами самооцінки їх рівня знань і вмінь з фізики й математики. У той час як для учнів ЗНЗ характерна тенденція до заниження

самооцінки власних навчальних досягнень. Такі результати переконують у доцільності та актуальності навчання на ПК при ВНЗ.

Отже, у результаті опитування нами з'ясовано особливості вибору учнями майбутньої професії та оцінено мотивацію до вивчення фізики і математики в процесі доуніверситетської підготовки. Встановлено складний опосередкований характер їх мотивації, коли вони змушені зважувати соціальну та економічну цінність і престиж майбутньої професії та власні здібності, інтереси і потреби, тобто, коли відбувається конфлікт зовнішніх і внутрішніх мотивів [8, 10].

Робота з батьками є важливою ланкою в системі профорієнтації учнівської молоді. Як свідчить практика, батьки беруть активну участь у визначенні життєвих і професійних планів своїх дітей. У той же час питання вибору професії і визначення шляху продовження освіти є нелегким завданням як для самих учнів, так і для їх батьків. Поради останніх часто не відповідають реальним потребам різних галузей науки і техніки у кадровому забезпеченні. Не завжди батьки знають і об'єктивно оцінюють інтереси і здібності своїх дітей. Бажання батьків і професійні наміри школярів у багатьох випадках не збігаються. Саме тому виникає необхідність в організації спеціальної роботи з батьками, головною метою якої спрямована на надання допомоги сім'ї в підготовці їхніх дітей до особистого зростання і професійного самовизначення.

Призначенням системи професійної орієнтації має бути не лише підготовка учнівської молоді до вибору майбутньої професії, а й формування у них спрямованості на майбутній професійний успіх [11, с. 267].

Як сказав китайський філософ Конфуцій: «Якщо ви зробите хобі своєю професією, то вам не доведеться працювати жодного дня в житті. Правда, хобі тоді у вас теж не буде. Зате буде справа, якій не жаль присвятити всі свої сили і час». Це, звичайно, ідеальна ситуація. Але у будь-якому випадку професію потрібно вибирати так, щоб потім не витратити сил, енергії, зайвого часу та додаткових фінансів на здобуття другої освіти.

Головною помилкою, що здійснюють випускники і їх батьки, можна вважати вибір професії з урахуванням миттєвих тенденцій таких як: мода, престиж, рівень заробітної плати і кількість вакансій. Ще зовсім недавно, пам'ятаємо той час, коли випускники ЗНЗ «штурмували» економічні і юридичні факультети ВНЗ держави. А чи

знайшла більшість з них роботу за фахом? Хтось встиг уже перекваліфікуватися і працює за новим фахом, що не має нічого спільного ні з економікою, ні з юриспруденцією. Хтось відверто «тягне лямку» на дуже скромній посаді і щоденно «відсиджує» на роботі. У той же час їх однокласники досягають успіху в зовсім, здавалося б, «непрестижних» професіях.

З метою підвищення ефективності і результативності профорієнтаційної роботи з учнями ЗНЗ рекомендовано проводити тематичні заходи із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з використанням засобів навчання (мультимедійні презентації, відеоролики, *on-line* конференції з проблеми профорієнтації тощо), що спрямовані на обговорення стану актуальних проблем та вирішення подальших шляхів перспективного її розвитку у відповідності ринку праці.

Отже, ефективність роботи з профорієнтації, на нашу думку, визначається, перш за все, правильним підходом до вирішення завдання і застосуванням сучасних інформаційних технологій. Сьогодні вже недостатньо надійних діагностичних методик і якісних програм факультативів, гуртків, спецкурсів з профорієнтації для всіх вікових груп учнів, щоб конкурувати з Інтернетом, телебаченням і глянцевиими журналами, необхідно розвивати тематичні сайти, створювати спеціальні телепередачі, комп'ютерні ігри, електронні підручники, молодіжні журнали, залучаючи до цієї роботи самих учнів.

Таким чином, у статті розглянуто проблему профорієнтаційної роботи у ЗНЗ. З'ясовано зміст поняття «професійна орієнтація» та її етапи. Охарактеризовано зміст і напрями роботи з профорієнтації у молодшій, середній та старшій школі, визначено її головні завдання. Підкреслена роль учителя у виборі профілю навчання і сфери професійної діяльності учнів. Визначено методи профорієнтаційної роботи для активізації самовизначення школярів. Проаналізовано особливості розвитку професійного інтересу та мотивації до вивчення дисциплін у системі доуніверситетської підготовки у ВНЗ. Окреслено необхідність здійснення профорієнтаційної роботи у взаємозв'язку «учень–вчитель–батьки».

ЛІТЕРАТУРА

1. Омельченко Г. Профорієнтація і професійний профіль // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – № 2.

2. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95>.

3. Новожилова Н. Курси по выбору: отбор содержания и технологии проведения / Н. Новожилова, М. Фирсова // Народное образование. – 2004. – № 2. – С. 120–129.

4. Концепція профільного навчання в старшій школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/.

5. Психологія праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word>.

6. Загребельний С. Л. Формування у старшокласників інтересу до професії у процесі вивчення предметів фізико-математичного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. Л. Загребельний. – Слов'янськ, 2006. – 21 с.

7. Муранова Н. П. Теоретичні і методичні засади фізико-математичної підготовки старшокласників до навчання в технічному університеті : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.09 / Муранова Наталія Петрівна. – Тернопіль, 2014. – 490 с.

8. Муранова Н. П. Фізико-математична підготовка старшокласників до навчання в технічному університеті: [монографія] / Н. П. Муранова. – К. : НАУ, 2013. – 464 с.

9. Выготский Л. С. Психология / Выготский Л. С. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

10. Муранова Н. П. Фактори вибору професії в процесі фізико-математичної підготовки старшокласників в Інституті доуніверситетської підготовки (ІДП) / Н. П. Муранова // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 берез. 2013 р. : матеріали конф. / за заг. ред. Е. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : НАУ, 2013. – С. 67–68.

11. Індивідуально-психологічні особливості та вибір професії. Типові помилки професійного самовизначення : матеріали наук.-практ. конф. «Науково-методичні засади формування ключових компетнцій учня гімназії» / О. В. Скалько. – К. – 2008. – 302 с.